

Een gesprek met August Willemsen

Rechtvaardiging van een bestaan

door Sebas Faber

August Willemsen (1936), vertaler van Braziliaanse schrijvers als Machado de Assis, Dalton Trevisan, João Guimarães Rosa en Carlos Drummond de Andrade, schrijver van Braziliaanse brieven (1985) en *De val* (1991), is, na een ernstige alcoholische inzinking die werd afgesloten door een even ongelukkige als bevrijdende val (zie het laatstgenoemde boek), naar eigen zeggen 'weer lekker bezig'. Dit jaar verschijnen drie vertalingen van zijn hand, en volgend jaar mei een vertaling van Guimarães Rosa's magnum opus *Grande Sertão: Veredas*. Een nieuw eigen boek staat ook al gepland. Een gesprek over de ontvangst van *De val* en over zijn werk als vertaler: over nieuwsgierigheid, respect, werklust en waardering.

De zon schijnt en ik zit op een terrasje in winkelcentrum Ganzenhoef, Amsterdam Zuid-Oost. Marktlieden zijn bezig hun stalletjes in te richten, vogels fluiten in de kastanjes.

Bij het binnenrijden van de Bijlmermeer (per metro) viel me op hoeveel groen er tussen de grijze flats is gegroeid. Telkens als op een station de deuren opengingen, klonk er een koor van vogelgeluid. Ik was er dertien jaar niet geweest, en in mijn geheugen stonden slechts die grote, rechthoekige blokken - net ponskaarten -, geschilderd in verkeerde kleuren.

Okee, de TL-verlichte catacomben van het winkelcentrum stinken nog naar pis, maar op dit pleintje is het toch heel gezellig.

Ik krijg gezelschap. Een tandeloze alcoholist zet zijn dubbele whisky op mijn tafeltje neer, zichzelf op een stoel en begint een praatje. Hij kankert op de buurt, op de Surinamers en op lawaaiig vliegverkeer. Nu lijkt het gezellig, maar moet je eens in de winter komen. Nee, het enige wat je in de Bijlmer kunt doen, dat is je bedrinken.

Precies dezelfde uitspraak, in iets beschaafder bewoording, hoor ik August Willemsen drie kwartier later bestempelen als 'volmaakte onzin'. Willemsen kan het weten. Hij woont al twintig jaar in de Bijlmer en een tijd lang stond zijn leven in het teken van de alcohol. Hij was altijd al een stevig drinker geweest, maar in 1990 werden er grenzen overschreden. Hij begon aan een langzame afdaling naar de onderwereld van de drank, een geleidelijke val waarin hij gestuit werd door een andere val. Op een namiddag, komend van de slijterij, gleed hij uit en brak zijn heup. Een geluk bij een ongeluk: Willemsen werd opgenomen, geopereerd en bracht enkele maanden door in een revalidatiecentrum. Sindsdien geen druppel meer gedronken.

In 1991 verscheen *De val*, het boek waarin een herstellende Willemsen vertelt over zijn ervaringen in de revalidatiekliniek, waar hij zijn wegzinken in de drank tracht te reconstrueren. In de episodes over "Huize J." geeft Willemsen lucht aan zijn verbazing

en ergernis over het verschijnsel 'de medemens': hij irriteert zich mateloos aan zijn rokende, snurkende, smerige en TV-kijkende medepatiënten, voor wie 'respect', 'rekening houden met elkaar' onbekende begrippen lijken te zijn. Tussen deze passages door duikt hij in het verleden; over zijn schouder lezen we mee in de steeds fragmentarischer brieven die hij in zijn drankperiode schreef aan zijn vriend Kees Hin.

August Willemsen

De val kreeg volop publiciteit. Willemsen maakte een rondgang door medialand: interviews bij Karel, Hanneke en verschillende kranten. Een sappig *item* natuurlijk, en zeer herkenbaar: drank en ergernis. Willemsen: 'De interesse voor het boek kwam natuurlijk voor een groot deel voort uit het onderwerp. Wat mij opviel, is dat de recensenten de nadruk legden óf op de drank-episode, óf op het verblijf in Huize J. Misschien heeft dat te maken met de mate van herkenning: als de bespreker ooit zelf met een gebroken poot in het ziekenhuis gelegen heeft, zal zijn interesse daar meer naar uitgaan; als hij ook wel eens een beetje teveel heeft gedronken, zal dát aspect hem meer aanspreken.'

Hoewel hij over hun oordelen niet te klagen heeft - hij kreeg welgeteld één slechte recensie -, moppert Willemsen op de slordigheid van de

recensenten: 'Ik beschrijf in *De val* veel dromen. In één daarvan word ik uit bed gebeld, en treed ik spiernaakt, met een erectie, het bezoek tegemoet. Willem Kuipers was vergeten dat het om een droom ging. Hij schreef in de Volkskrant dat het met Willemsen zó ver was gekomen, dat hij zijn bezoek naakt met een erectie tegemoet trad!' (*lacht*).

Niet alleen de media reageerden *en masse* op *De val*; ook lezers betuigden Willemsen hun bewondering en waardering: 'Het boek is natuurlijk heel persoonlijk, maar ik ben het al gauw gaan zien als een *geval*, een case-history waarvan ik zeker weet dat er een heleboel zijn. Dat is me ook gebleken uit diverse brieven van alcoholisten uit den lande - dat boek hoefden zij niet meer te schrijven.'

Willemsen, vijfenvijftig, 1 meter 95 lang, dunne armen en benen (het één iets korter dan het ander), grijzend, achterovergekamd haar, is er weer helemaal bovenop. Hij bewoont een ruime, open woning op de negende verdieping van een torenflat. Twee balkons: een kijkt uit op een zee van groen, het metrostation en, in de verte, het Havengebouw; vanaf het ander kan je, bij helder weer, het IJsselmeer zien liggen. Op een kwartier van de stad en één metrostation van ex en kind, zit Willemsen hier prima.

De schrijver-vertaler is, zoals hij het zelf uitdrukt, 'weer lekker bezig'. Dat blijkt: na een vruchtbare samenwerking met toneel

---

'Ik denk niet: die is goed, dus die wil ik vertalen, maar: die wil ik vertalen dus het zal wel goed zijn.'

---

groep Orkater, resulterend in een rol in een zelf-gemaakte bewerking van verhalen van Dalton Trevisan, ligt er van diezelfde Trevisan een heruitgave in de winkel (*De Zoete Vijandin*). In mei van dit jaar verschenen *Dagboek van Aires* van Machado de Assis en de vertaling van een kleine roman van de Braziliaanse megaster Chico Buarque de Holanda; in de herfst een heruitgave van *Het uur en het ogenblik van Augusto Matraga*, een novelle van Guimarães Rosa, alsook een bundel erotische gedichten van Carlos Drummond de Andrade. Eind dit jaar hoopt Willemsen klaar te zijn met Rosa's magnum opus, de roman *Grande Sertão: Veredas*. 'Daarna komt eerst weer mijn eigen schrijverij aan de beurt. Een autobiografisch boek over de periode tussen '56 en '66.'

'Ik heb die tien jaar heel regelmatig een dagboek bijgehouden. Toen ik eind '66 naar Brazilië ging, namen brieven die plaats in. Dat is sindsdien eigenlijk zo gebleven.'

De brieven die hij tijdens vier verblijven in Brazilië naar Nederland schreef, heeft Willemsen in '84, op aandringen van o.a. Hans Faverey, voor uitgave bewerkt. In '85 verschenen de *Braziliaanse brieven* bij Privé-Domein.

Oplettende lezertjes was het na lezing van *Braziliaanse brieven* al duidelijk dat Willemsen een meer dan gemiddelde hang naar alcohol had - de *cachaça* (de sterke drank voor de gewone man) en afgeleiden als *caipirinha* zijn niet van de lucht. In mijn bibliotheek-exemplaar had een érg oplettend lezertje, voor de duidelijkheid, alle passages waarin gedronken wordt, aangestreept. Willemsen moet daar hartelijk om lachen: 'Daar zullen aardig wat streepjes gestaan hebben!'

Terug naar '56. Willemsen wist toen nog niet beter of hij zou pianist worden; hij studeerde aan het Conservatorium te Amsterdam. 'In de tijd dat ik muziek studeerde las ik wel al veel. Wat ik toen op een gegeven moment - ik zal een jaar of twintig geweest zijn - gevoeld heb bij het lezen van literatuur in een andere taal, was een soort nieuwsgierigheid: hoe zou het eruit zien in het Nederlands?'

Gedreven door deze nieuwsgierigheid vertaalde hij, puur voor de lol, een kleine

---

'Ik wil als lezer bij de lurven gegrepen worden - waar die dingen ook mogen zitten.'

---

roman van André Gide. Toen hij hem uitgegeven trachtte te krijgen, bleek dat J. C. Bloem hem net voor was geweest. 'Mijn vertaling was op een paar punten wat betreft woordkeus misschien ietsje minder, maar het was best een behoorlijke vertaling.'

Niet lang daarna, in '58, las Willemsen - in vertaling - *De binnenlanden*, een roman van de Braziliaan Euclides da Cunha. Uit *Braziliaanse brieven*: 'Ik woonde op het Singel, op een zolder boven de moeder van mijn vriend Jaap Hillenius; ik op een voorkamertje, Jaap achter. Op een avond, ik wist dat hij verkouden in bed lag, kwam ik thuis met een liter rum. Hij had die dag, in één ruk, *De binnenlanden* gelezen en hij was er kapot van. In die tijd (-) ging het erom wie van iets het kapotst was. (-) ik kocht het meteen de volgende dag, om te zien of ik niet nóg kapotter kon worden.'

Willemsen nu: 'Ik vond dat een verpletterend boek. Toen werd ik nieuwsgierig in omgekeerde richting: ik wilde het origineel kunnen lezen.' Zo ontstond het idee de muziek te laten voor wat zij was en Portugees te gaan studeren. Daarmee begon hij in 1961. In '67 woonde hij een jaar in Brazilië. Het vertalen is pas daarna langzaam op gang gekomen.

Bepaal je zelf wat je vertaalt?

Willemsen: 'Ja. Als ik iets zie dat ik wil vertalen, dan stel ik dat voor, en meestal vinden ze het prima.'

Hij gaat puur op zijn eigen oordeel af: 'Ik denk niet: die is goed, dus die wil ik vertalen, maar: die wil ik vertalen, dus het zal wel goed zijn'. Zijn enthousiasme is aanstekelijk: Da Cunha is 'verplet-

terend', Trevisan 'ontzettend leuk, erg goed, erg mooi', de eerste confrontatie met Pessoa 'een onthulling, een flits, geweldig'. Over Tolstoj's *De dood van Iwan Iljitsj* zei hij ooit: 'Voor mij is dit boek een voorbeeld van: zo moet je een verhaal vertellen. Geen fratsen, literaire poespas, vernuftige constructies. Ik wil, als lezer, (-) bij de lurven

gegrepen worden - waar die dingen ook mogen zitten.' Wars van literaire poespas, ergert hij zich aan bombastisch taalgebruik, in landen als Brazilië een veelvoorkomend verschijnsel: 'voor "de" Braziliaan hebben woorden niet zo zeer waarde of betekenis, als wel een akoestische functie.' Willemsen's favorieten Machado en Trevisan zijn dan ook on-Braziliaans: ze zijn verre van breedsprakerig, trachten zich zo kernachtig mogelijk uit te drukken. Heeft zijn voorkeur voor dit soort schrijvers te maken met het feit dat Willemsen zelf Nederlander is?

Willemsen: 'Dat denk ik zeker. Een schrijver die ik nóóit zou vertalen is de bekendste, beroemdste van allemaal: Jorge Amado. Van hem is wel iets in het Nederlands vertaald, maar het loopt voor geen meter. Misschien ligt het aan onze aard dat dat wollige taalgebruik ons niet zo aanspreekt.'

Van de schrijver die Willemsen nu aan het vertalen is, Guimarães Rosa, moest hij aanvankelijk niets hebben. 'Ik vond hem irritant. Maar Meulenhoff wilde ontzettend graag dat ik een bundel van Rosa vertaalde. Geleidelijk aan, door het vertalen, heb ik geleerd het mooi te vinden. Ik ben nu een bewonderaar van hem - een geweldige schrijver.'

We komen te praten over de eigenschappen die een vertaler dient te hebben. Een citaat uit zijn essaybundel *De Taal als Bril*: 'Dat [vertalen] goed en fatsoenlijk gedaan wordt zou beschouwd moeten worden als een even vanzelfsprekende voorwaarde als dat een schrijver goed schrijft.' Een goede vertaler, schrijft Willemsen, 'moet vertrouwd zijn

August Willemsen

met *alles* waaraan de schrijver, direct of indirect, refereert. De vertaler moet weten wat de schrijver gelezen heeft, moet op de hoogte zijn van diens literaire invloeden en voorkeuren, en eigenlijk van zijn hele leven. (-) En dat alles bij iedere andere schrijver opnieuw.'

Vertalen is voor Willemsen méér dan achter een bureau zitten en woordenboeken raadplegen. '[Vertalen] eist een grondige wetenschappelijke voorbereiding. (-) Daaronder ook begrepen (-) reizen naar het land van de schrijver (-). Enige levenservaring aldaar, ofwel dat wat bij sociologen of antropologen "veldwerk" heet, (-) is bij de vertaler een impliciete, door niemand ooit genoemde voorwaarde om zijn werk naar behoren te kunnen doen.'

In tegenstelling tot veel andere publicisten, is Willemsen *live* milder dan in geschrifte, en drukt hij

Willemsen: 'Daar heb ik nooit behoefte aan gehad. Ik werk graag alleen. Er zijn vertalers die het met elkaar doen (*lacht*) - ik bedoel: die met elkaar vertalen. Dat ligt mij niet. Ik doe het met de woordenboeken. Ik zou geen geduld hebben, te eigenwijs zijn. Het zou me te lang gaan duren ook.'

Willemsen is een *Einzelgänger*. Voelt zich snel een vreemde eend in de bijt. Ongewenst gezelschap is hem een gruwel - helemaal als het, zoals in revalidatiecentrum "Huize J.", lawaai maakt, praat zonder iets te zeggen, de WC niet doortrekt of overal en altijd maar rookt (Willemsen is *cara-patiënt*). Het gevolg is dat hij de eenzaamheid opzoekt zodra hij kan. Tijdens een kortstondig verblijf in de Detox-afdeling van de Jellinek, in '89, werd dat door 'de staf' niet op prijs gesteld: 'Eigen activiteit wordt ontmoedigd. (-) Je moet "als groep functioneren", de hele tijd met elkaar lullen, dat zien ze graag. Moeten ze net bij mij zijn. Ik doe mee (-) omdat ik me nu eenmaal hiervoor heb aangemeld. Maar dat collectieve gedoe haat ik.'

Privacy is er om gerespecteerd te worden. Het eerste gebod van de mens August Willemsen luidt: houdt rekening met elkander. En dat van de vertaler: respecteer het origineel.

Ook daarin is Willemsen

zich minder stellig, genuanceerder uit. Nu zegt hij over onderzoek en veldwerk: 'Ik weet niet of dat moet - er zijn veel vertalers die het niet doen.'

De vertaler als onderzoeker, spitter, wroeter: dat is Willemsen's misschien wel ongebruikelijke beeld. Hij onderscheidt zich van zijn meeste vakgenoten met vaak uitgebreide nawoorden, waarin hij schrijver en werk in een bredere context plaatst. Niet iedereen stelt dat op prijs: 'Ik ben weleens gegispt om mijn nawoorden. Sommige mensen vinden ze een beetje betuttelend en eigenwijs: "Meneer zal wel even zeggen wat we van die schrijver moeten vinden." Zo zijn ze natuurlijk niet bedoeld.'

'Ik heb de behoefte om een schrijver toegankelijk te maken. Ik beschouw me niet alleen zijn vertaler, maar als *doorgever*. Het verhaaltje erbij is ook een vrucht van mijn "veldwerk". Ik ben een beetje verwonderd dat zo weinig andere mensen het doen. Er wordt heel veel "zomaar" vertaald.'

Céline-vertaler Frans van Woerden, de winnaar van de Europese Vertaalprijs, pleitte kort geleden voor meer contact tussen vertalers onderling. Iets voor jou?

strenger dan veel van zijn collega's. Als hij dat nodig vindt, vertaalt hij in 'raar' Nederlands. Over de roman die hij nu onder handen heeft: 'In vind dat ik met het Nederlands hetzelfde effect moet produceren als Rosa op de Braziliaanse lezer heeft. En die zegt: "Wat een vreemd Portugees!" - veel Brazilianen pruimen Rosa niet.'

'Er wordt heel veel "zomaar" vertaald.'

'Rosa heeft een heel barokke taal. Bij hem moet je als vertaler wel vrijheden nemen. Machado bijvoorbeeld, schrijft veel eenvoudiger; daar kan ik heel dicht bij blijven, terwijl het, zonder enige moeite, tóch goed Nederlands oplevert. Rosa schotelt op iedere bladzijde weer nieuwe problemen voor. Daar word je soms wel tureluurs van.'

Grande Sertão: Veredas verscheen na de publicatieloze 10 jaar die volgde op het verschijnen van Rosa's eerste bundel (waarin de genoemde novelle Het uur en het ogenblik van Augusto Matraga). Willemsen: 'Hij had in taalkun-

dig opzicht een hele evolutie meegemaakt en ging veel verder in zijn experimentalisme, in het verkenen van de mogelijkheden van de taal: hij gebruikt archaïsmen, mediaevismen, constructies uit andere talen...

'Wat ik nu schrijf, daarvan denk ik af en toe: wat moet je hiermee. Het kan misschien wel in het Portugees, maar niet in het Nederlands. Of moet ik toch de moed hebben het te laten staan met het risico dat de mensen zeggen: "Wat is daar voor een kruk bezig geweest?"

Sommige vertalers veranderen de syntaxis van het origineel; hakken lange zinnen in stukken...

Willemsen: 'Dat doe ik heel weinig - het hóeft ook haast nooit. Een zinnetje in tweeën hakken,

---

'Ik beschouw me niet alleen als vertaler, maar als doorgever.'

---

twee zinnetjes bij elkaar plakken, de woordvolgorde veranderen: het komt haast altijd voort uit gemakzucht. Er hoeft veel minder dan er vaak wordt gedaan.'

Respect ook weerhoudt hem ervan om, tenzij voor werk, op reis te gaan: 'In '71 ben ik voor het laatst op vakantie geweest. Ik maakte in mijn eentje een grote reis door Marokko. Het was schitterend, maar het feit dat ik zo een reis *kon* maken, heb ik toen als iets *onzindelijks* ervaren. Je bent zo rijk in verhouding tot de mensen daar, draagt een fototoestel dat voor hun een kapitaal vertegenwoordigt. Ik ben dan veel te beschroomd om veel foto's te maken. Kijk in mijn foto-album: alleen maar gebouwen. Mensen durf ik niet te fotograferen. Ik vind niet dat dat hoort; het is eigenlijk een beetje onbeschoft.'

Waar komt dat gevoel voor respect vandaan?

Willemsen: 'Ik kom van oude ouders, beide geboren in 1897. De jaren vijftig waren echt de jaren van fatsoen. Ik groeide op in Amsterdam-Zuid. Op zondag was er voetballen in het Olympisch Stadion. Dan was er een keurige optocht van keurige heren met hoeden op en sigaren in het hoofd. Het had iets ingetogen feestelijks; men ging ordentelijk en rustig, met een licht gevoel van blijde verwachting, naar het Voetballen. Na afloop voetbalden wij met een tennisbal op straat - er stond maar één auto - en dan moest je uitkijken dat niet de smeris eraan kwam - op de fiets - want die kon de bal in beslag nemen. Zo een samenleving was dat, voor een groot deel gebaseerd op respect. Op ontzag, misschien wel veel te veel ontzag, voor de autoriteiten en dergelijke. In die wereld ben ik opgegroeid, en dat hou je dan.'

Roept zijn eerste gebod op tot respect, het tweede beveelt 'iets te *doen*', te werken: vertalen, lezen, brieven schrijven. In bepaalde periodes werkt Willemsen 12 uur of meer per dag; Machado's *Dugboek van Aires* vertaalde hij in de recordtijd van drie weken.

Zijn werkdrijf is bijna ongezonder te noemen - het is dat het van die mooie vertalingen oplevert. *Labo ergo sum* - ik werk dus ik besta; leven is bezig zijn. Helemaal in het buitenland krijgt Willemsen iets over zich van een bezetene. Hij gáát al alleen op reis als zijn aanwezigheid 'gerechtvaardigd is door mijn werk', maar dan nog heeft hij het er moeilijk mee. Uit *Braziliaanse brieven*: 'ik [laat] mijn doen en laten (-) bepalen door het streven, te voorkomen dat de vraag rijst: Wat doe ik hier? Dat namelijk is het vervelendste. Iets doen, ziedaar het enige excuus om ergens te zijn, en, welbeschouwd, om *er* te zijn.' Dat klinkt naar Bloem: *Is dit genoeg: een stuk of wat gedichten, / Voor de rechtvaardiging van een bestaan?*

Willemsen's werk, meer geschriften dan gedichten - brieven, boeken, vertalingen, essays - worden gelukkig van vele kanten op prijs gesteld: 'Over waardering heb ik nooit te klagen gehad. Mijn boeken en vertalingen hebben altijd goede recensies. En naast de recensies zijn er de privé-reacties van de mensen die schrijven. Die zijn vaak heel ontroerend, en ook geestig. Een man schreef me dat hij, op het perron, zó verdiept was in *Posthume herinneringen van Brás Cubas*, dat hij niet merkte dat de trein voor z'n neus wegreed. En ik kwam een keer op het bureau van de Faculteit der Letteren, waar ik les gaf; haalt de secretaresse, een wat oudere dame, een krantenknipsel uit haar tas: "O meneer Willemsen, ik heb hier een knipsel..." Het was een gedicht van Pessoa. Ze zegt met tranen in haar ogen: "Ik vind het toch zó prachtig... Is dat boek nog te krijgen?" Dat soort dingen raakt me, het zijn de mooiste recensies die je je wensen kunt.'

'Iets doen: ziedaar mijn enige excuus om ergens te zijn, en, welbeschouwd, om *er* te zijn.'

Aantekeningen

Braziliaanse brieven en *De val* verschenen bij de Arbeiderspers in de serie Privé-Domein. Dezelfde uitgeverij verzorgt de vertalingen van Machado de Assis. Bundels van Dalton Trevisan werden uitgegeven door Meulenhoff. *De Taal als Bril*, artikelen en essays over o.a. vertalen, Fernando Pessoa en Braziliaanse literatuur verscheen bij Synopsis.∞